ग

गकारः व्यञ्जनवर्णभेदः तस्योच्चारणस्थानं जिह्वामूलस्पर्शकण्ठदेशः, आभ्यन्तरप्रयत्नः जिह्वामूलस्पर्शः, बाह्यप्रयत्नाः संवारनादघोषाः अल्पप्राणश्च। मातृकान्यासेऽस्य दक्षिणमणिबन्धे न्यासः। अस्य ध्येयरूपदेवतादिकं कामधेनुतन्त्रे उक्तं यथा "गकारं परमेशानि! पञ्चदेवात्मकं सदा। निर्गुणं त्रिगुणातीतं निरीहं निर्मलं सदा। पञ्चप्राणमयं वर्णं सर्वशक्त्यात्मकं प्रिये!। अरुणादित्यसङ्काशं कुण्डलीं प्रणमाम्यहम्"। हृदयस्थहाटकाचलकमलस्य कादिठान्तद्वादशवर्णयुततया अस्य तन्मध्यगत्वम्। अस्य वाचकशब्दा वर्णाभिधाने उक्ता यथा "गो गौरी गौरवं गङ्गा गणेशो गोकुलेश्वरः। शार्ङ्गी पञ्चात्मको गाथा गन्धर्वः सर्वगः स्तुतिः। सर्वसिद्धिः प्रभा धूम्रा द्विजाख्यः शिवदर्शनः। विश्वात्मा गौः पृथग्रूपा भणिबन्धस्त्रिलोचनः। गीतं सरस्वती विद्या भोगिनी नकुलोधरा। तेजस्वती च हृदयं ज्ञानं जालन्धरो जयः"। काव्यादिरचनायामस्य संयुक्ततया प्रथमविन्यासे लक्ष्मीः फलम्। "कः स्त्रीगोवस्य लक्ष्मीम्" संयुक्तं चेद्न स्यात् सप्तमस्वपटुर्वर्गविन्यासयोभः। पद्यादौ गद्यवक्त्रे वक्षसि च सकले प्राकृतादौ समोऽयमिति" दु०र०टी० सर्वशेषतयोक्तेः।

ग न० गै-क। १गीते २गणेशे ३गन्धर्वे पु०एकाक्षरको० ४गुरुवर्णे "त्र्यस्रजभ्रगैर्लान्तैरेभिर्दशभिरक्षरैः" छन्दोम०। "गुरुरेको गकारस्तु लकारो लघुरेककः" छन्दोम०। "यरामनगलौ सतौ" "गौ स्त्री" छन्दो०। "सुप्युपपदे गमेर्ड। हृदुग हृदयगामिनि कण्ठग कण्ठगामिनि इत्यादर्थे त्रि०" "हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिस्तु भूमिपः" मनुः। सुप्युपपदे गै-क। सामग सामगातरि छन्दोग छन्दोगातरि त्रि०।

गकार पु०ग+स्वरूपे कार। गस्वरूपे वर्णे "गुरुरेको गकारस्तु लकारो लघुरेककः" छन्दो०।

गगन न० गम-युच् गोऽन्नादेशः। णत्वं प्रामादिकम् "फाल्गुने गगने हेने चत्वमिच्छन्ति वर्वराः" इत्युक्तेः। १आकाशे २शून्याङ्के। २लग्नापेक्षया दशमराशौ तस्य उदितराश्यपेक्षया खस्थस्थितत्वात् तथात्वं तथा हि पूर्वस्यामेव राशौ लग्नोदयेन ततः सप्तमराश्युदये तस्य अस्तम् दशमराशिस्तु तदा खस्थितः इति तस्य मूर्द्धस्थाकाशस्थितत्वात् तथात्वम्। तद्गुणादेः आकाशशब्दे ५९२ पृ० विवृतिः। सुश्रुते देहस्य पाञ्चभौतिकत्वाङ्गीकारेण "आन्तरीक्षास्तु शब्दः शब्देन्द्रियं सर्वच्छिद्रसमूहो विविक्तता चेति" देहस्याकाशधर्मा उक्ताः "पृथिव्यप्तेजो वायुराकाशानां समुदायात् द्रव्याभिनिर्वृत्तिः" इत्युपक्रम्य द्रव्यगता गगनधर्मास्तत्रोक्ता यथा "लक्ष्णश्लक्ष्णमृदुव्यवायिविविक्तमव्यक्तरसं शब्दबहुलमाकाशीयम् तन्मार्दवशौषिर्यलाघवकरम्"। तथाकाशगुणभूयिष्ठं संशमनम्" इत्युपक्रम्य भूतविशेषसाचिव्येन धातुविशेषसंशमनकारित्वं तस्य दर्शितं सुश्रुतेन यथा "स्रुते लोऽनिलजैः श्लेष्मा शमनेति शरीरिणाम्। वियत्पवनजाताभ्यां वृद्धिमाप्नोति मारुतः" "तस्याकाशगुणभूयिष्ठं मृदुत्वम्" इति च। तस्य धर्मविशेषाः भा० शा० उक्ता यथा "आकाशस्य गुणः शब्दोव्यापित्वम् छिद्रमेव च। अनाश्रयमनालम्बमव्यक्तमविकारिता। अप्रतीघातिता चैव भूतत्वं विभुतानि च"। "गगनं गणाधिपतिमूर्त्तिरिति" माघः। "अवोचदेनं गगनस्य गा (स्वरेण) रघुः। "प्रेक्षिष्यन्ते गगनगतयो नूनमावर्जितदृष्टीः" मेघ०।

गगनगति पु० गगने गतिर्यस्य। १देवे २सूर्य्यादिग्रहे ३आकाशगामिनि त्रि०। ७त०। ४आकाशे गतौ स्त्री।

गगनचर त्रि० गगने चरति चर-टच्। आकाशगामिनि देवसूर्य्यादिग्रहविहगादौ। तत्र विहगे "निस्हृदयनृवहुविधमत्स्यलोविनो बुभुक्षितो गगनचरेश्वरः (गरुड़ः) तदा" भा० आ० २८ अ०। [हेमच०

गगनध्वज पु० गगनस्य ध्वज इव। १मेघे, धारा० २सूर्य्ये

गगनप्रिय पु० दैत्यभेदे। "प्रह्लादोऽश्वशिराः कुम्भः संह्लादो गगनप्रियः" हरि० ४२ अ०।

गगनमूर्द्धन् पु० दानवभेदे। "तथा गगनमूर्द्धा च वेगवान् केतुमांश्च यः" भा० आ० ६५ अ०। दनुवंशकथने। "तथा गगनमूर्द्धा च कुम्भनाभो महासुरः" हरि० ३ अ०।

गगनसद् त्रि० गगने सीदति गच्छति सद-क्विप्। गगनगामिनि देवसूर्य्यादिग्रहविहगादौ। "बालत्वं हृद्गता वा यदि गगनसदां जन्मकाले नराणाम् प्रज्ञामान्द्र्यम्" जातकाङ्कारः। "विश्वेशान् गगनसदः करोत्यशुभिन्" माघः। गगनविहारिनृप्रभृतयोऽप्यत्र स्त्रियां ङीप्।

गगनसिन्धु स्त्री ६त०। मन्दाकिन्याम् "गगनसिन्धुफेनपटलजालान्तरस्थ" काद०। गगनगङ्गादयोऽप्यत्र।